

UDK 808.62-3 (091)

Izvorni znanstveni rad

Primljen: studeni 1997.

Prihvaćen za tisak: 30. lipnja 1998.

Darija Gabrić-Bagarić

NAZIVI JELA U RJEČNIKU "BLAGO JEZIKA SLOVINSKOGA" (1651.) JAKOVA MIKALJE

U radu se razmatra fond leksema kojima su imenovana jela, utvrđuje se njihovo podrijetlo, usvojenost u mlađim leksikografskim djelima i u suvremenom kulinarstvu.

O Jakovu Mikalji i njegovu rječniku *Blago jezika slovinskoga* nije se doskora znalo mnogo, te su stoga desetljećima ponavljane činjenice o njegovu podrijetlu, koje je iznio Jernej, kao i podaci iz njegova životopisa, što više govore o njegovim djelatnostima u isusovačkom redu nego osobito iscrpno o njegovu jezikoslovnom radu (Jernej 1955: 177-181; Vanino 1933: 1-43). Kad je prije 86 godina Rešetar ustvrdio da "die Analyse des Wortschatzes bei Micaglia ist eine schwere und komplizierte Arbeit, die ihrer Lösung noch harrrt", vjerojatno nije mislio da će proći toliko mnogo vremena dok se prvim hrvatskim rječnikom sustavnije pozabave hrvatski jezikoslovci (Rešetar 1912: 469). Ovom prigodom treba u tom smislu posebno istaknuti slavljenuka kojemu je posvećen ovaj broj časopisa, a koji je znanstvenoj

javnosti ponudio dva neprijeporno vrijedna teksta o Mikaljinim nastojanjima oko reforme latiničke grafije i o njegovim manje poznatim radovima, a koji toga isusovca predstavljaju kao izvrsna jezikoslovca i kroatologa (Putanec 1985: 199-212; Putanec 1982/83:). Putančevi su radovi ponudili uvid u temeljna pitanja s kojima se susreće Mikalja kao jezikoslovac, kao isusovac i djelatnik Katoličke obnove.

Mikalja se zapravo u svojim promišljanjima latiničkoga grafijskoga sustava našao teorijski na istoj liniji na kojoj je bio i Kašić, i to ne po ponuđenim rješenjima nego po načelima prilagođavanja grafijskoga sustava fonološkim posebnostima hrvatskoga jezika, a posebno se sukladnost s Kašićem opaža u izboru narječja za osnovicu hrvatskoga književnoga jezika, što ne proistječe samo iz poslušnosti isusovačkom redu i zahtjevima Katoličke crkve. Još i prije osnivanja **Zbora za širenje vjere** (1622. g.) Katolička je crkva preporučala da se zajednički književni jezik za područje tzv. Ilirika temelji na najraširenijem narječju i u tom smislu isticala tzv. bosanski jezik. Promijenjene društvene i političke okolnosti (pa i u najnovije vrijeme) nukaju nas da ponovimo kako se pod "bosanskim jezikom" u to doba podrazumijevalo štokavsko narječje, ono koje je Mikalja uspoređivao s toskanskim u Italiji i nastojao na osnovi osobnoga iskustva, stečenoga tijekom misijskih putovanja i dodira sa živim govornicima i govornicima, te vlastitih raščlambi pokazati kako je naziv bosanski zapravo uvjetan, neka vrsta radnoga naslova za pojavu koja se širi i izvan onodobnih bosanskih književnih krugova. Činjenice njegova životopisa (boravak u Dubrovniku, putovanja po Bosni, službovanje u slovačkoj Trnavi i Temišvaru, kontakti s dubrovačkim i bosanskim kolonijama u tom gradu) izravno se zrcale u njegovu rječniku, koji sa svojih 25000 riječi i s utjecajem koji je očividno imao na mlađe dopreporodne leksikografe traži svestranu raščlambu. Čitav niz ovdje skiciranih pitanja uopće nije obrađen i u tom smislu Mikaljin rječnik još uvijek predstavlja nepoznanicu. U novije vrijeme pojavila su se dva ozbiljnija rada o Mikaljinu rječniku, prvi tretira glazbenu terminologiju, a drugi se bavi prisutnošću Mikaljinih fitonima i zoonima u Vitezovićevu *Lexiconu*, čime se, dodano starim radovima o turcizmima i češkim riječima u Mikaljinu *Blagu*, iscrpljuje popis znanstvenih članaka o specifičnom leksiku toga rječnika (Tuksar 1980: 5-35; Meštrović-Vajs 1995: 139-155; Štrekelj 1910: 194-202; Stachovskij 1965: 196-210).

Mikaljino je *Blago* trojezični rječnik s hrvatskim ulaznim stupcem i s ekvivalentima na talijanskom i latinskom kao odredišnim jezicima. U leksičkom izboru nalazimo nazive za pojmove glazbe, poezije, likovnih umjetnosti, jezikoslovlja, prava, pomorstva, liječništva, fitonimije, zoonimije, bogatu onomastičku građu, te još niz podskupina tzv. posebnoga leksika, gdje se svrstava i civilizacijski leksički sloj s nazivima profesija, alata, pokućstva, jela i sl. I dok leksik struka uvijek odražava stupanj ljudskih spoznaja u nekom području, dotle civilizacijski leksik, kojem pripada i nazivlje vezano za jela, oblikuje sliku društvene sredine iz koje rječnik ili njegov pisac potječu i za koju rječnik nastaje. Tom uvjetno nazvano kulinarskom nazivlju ne pripada mnogo mjesta ni u starim i starijim ni u novijim, suvremenim rječnicima hrvatskoga jezika, za što može biti više razloga, ali jedan od njih je svakako da leksik te oblasti uglavnom nije hrvatski i da bi prije spadao u rječnik stranih riječi nego u rječnik hrvatskoga jezika. Taj je iznimno mali fond najuočljiviji pri usporedbi nazivlja registriranoga u Vrančićevu *Dikcionaru* s Mikaljinim *Blagom* ili kojim mlađim rječnikom. U odnosu na Vrančićev *Dikcionar* Mikalja ima znatno veći broj naziva za jela, uglavnom talijanskoga i orijentalnoga podrijetla, ali i znatan broj novih riječi, kojima je sam Mikalja tvorac. U nazive jela uvjetno možemo uvrstiti nazive sastojaka od kojih se jela pripremaju a koji se i sami jedu, dakle, sve ono što se u suvremenom jeziku označava kao živežna namirnica, dok bi pravim nazivom (terminom) trebalo označavati ime gotovoga, pripremljenoga jela. Tako ne bismo nazivom jela u pravom smislu uzimali lekseme *meso*, *mlijeko*, *muka*, *leća*, *sočivo*, *mekinje*, *brašno*, *cukar*, *papar*, *kvas*, prisutne i u Vrančićevu *Dikcionaru* i u Mikaljinu *Blagu*, ali bismo nazivom jela svakako označili sve ono što je rezultat prerade sastojaka, pa bismo prema *mlijeko* imali *sir* i *skorup*, prema *papar* - *paprenjak*, prema *meso* - *kobasica*, *slanina* i *juha*, prema *brašno* - *kruh*, *pogača*, *prinsnac* i *kolač*, prema *leća* - eventualno *kaša*. Vrančićev rječnik registrira ukupno 19 leksema u ovoj skupini, od kojih je samo 11 pravih naziva jela: *brašno* (u smislu hrane za putovanje), *juha*, *kaša*, *kobasica*, *kolač*, *kruh*, *pogača*, *prinsnac*, *skorup*, *slanina*, *sir*. Ujedno je to popis naziva za koje možemo pretpostaviti da su i u Mikaljin rječnik ušli iz Vrančićeva *Dikcionara* i ne treba im drugdje tražiti podrijetlo. Međutim, tom ćemo se popisu morati vratiti pri raščlambi Mikaljina leksikografskoga postupka s tim

tipom naziva. Mikaljino **Blago** poznaje i bilježi oko 50 naziva jela, što nije mnogo s obzirom na opseg rječnika, ali je zanimljivo u odnosu na starija i mlađa leksikografska djela. Tom popisu možemo dodati desetak naziva začina ili pripravaka koji se koriste kao dodaci jelima, te nazive za neke načine pripremanja jela.

Valja istaknuti da je najveći broj naziva s toga popisa prvi put zabilježen, bez obzira na podrijetlo, upravo u Mikalje, te da na drugom mjestu po čestoti nalazimo nazive većinom talijanskoga podrijetla, prisutne u primorskim govorima, i čakavskim i štokavskim.

U skupini naziva jela Mikalja primjenjuje identičan leksikografski postupak kao i pri nazivlju struka ili pri registriranju općega leksika, s tim što se može uočiti nekoliko zakonomjernosti uvjetovanih starošću i proširenošću leksema koji se pojavljuje u funkciji natuknice - naziva. Uz natuknicu - naziv, naime, najčešće stoji sinonimski niz, a zatim u drugom i trećem stupcu talijanski i latinski ekvivalent. Primjera ima gotovo koliko i naziva: **cvrća**, *priganica*; **oblija**, *pita*, *pogača*; **torta**, *prsnac*, *gibanica*; **uštipci**, *hrstule*; **lazanje**, *jerište*; **jelito**, *divenica*; **krvavica**, *divenica*; **želatina**, *hladnetina*. Svaki leksem iz sinonimskoga niza, osim rijetkih iznimaka, pojavit će se na svojem mjestu u abecedi uz ponavljanje ostalih sinonima. Nerijetko se uz natuknicu pojavljuje definicija tipična za jednojezični rječnik. Primjera ima dosta, ali manje nego sinonimskih nizova: **zelenjak** - *prsnac od zelja*; **mustarda** - *slačica s varenim vinom*; **paprenjak** - *kruh papreni*; **salata** - *zelje iz octa*. Uz jako stare nazive jela, obično općeslavenske, poznate već Vrančiću i starim piscima, neće doći nikakav sinonim niti definicija već nazivi uporabe ili sintagme kojim se imenuje poseban oblik jela. Primjeri su naročito brojni uz natuknice *kruh* i *vino*, ali i uz ostale, pa registriramo: *kruh* - *bijeli*, *krupni*, *sirni*, *utruven*, *papreni*, *kiseli*, *svemlični*, *ječmeni*, *ražnji*, *s maslom*, *s šafranom*, *s cakarom ili od cakare*, *od palja*. Uz riječ *juha* dolaze složeni nazivi - *smrznuta*, *od kokotića*, *svinska*, *uz sir* - *mladi*, *istaren*, *uz prsnac* - *od mesa*, *od sira*, *od zelja*, *uz pogača* - *s maslom*, *pečena pod pepelom*. Vrančićev *Dikcionar* nema takvih dvočlanih naziva, pa su navedeni nizovi Mikaljin prinos nazivlju jela i proširenje repertoara preuzetoga iz tradicije.

Kompletan fond naziva jela može se klasificirati prema dva osnovna kriterija: prema (jezičnom) podrijetlu i prema prvoj pojavi, odnosno zastupljenosti u starijim rječnicima i u jeziku pisaca.

Klasifikacija prema podrijetlu, odnosno jeziku davaocu, temelj je za utvrđivanje izvora iz kojih Mikalja uzima naziv, što implicitno govori o načinu prikupljanja rječničke građe i o izvorima uopće, a takve podatke djelomično pruža i drugi klasifikacijski pristup u slučaju kad se neki naziv potvrđuje u Vrančića i u pisaca, navlastito dubrovačkih i Mikalji suvremenih bosanskih. Drugi kriterij - prema prvoj potvrdi - nezamjenjiv je kad želimo utvrditi Mikaljin osobni prinos nazivlju, jer je najveći broj registriranih naziva (prema podacima *Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika HAZU*) prvi put potvrđen upravo u *Blagu jezika slovinskoga*, uz napomenu da naziv *pečkemet* Akademijin Rječnik nije uopće zabilježio, kao što nekih posebnih značenja Mikaljinih kulinarskih naziva također nema u tom velikom povijesnom rječniku.

Gotovo bi se moglo reći da je tuđice (talijanizme) normalno očekivati u *Blagu* s obzirom na Mikaljino podrijetlo (Peschici u Apuliji) i boravak u dubrovačkoj sredini. Jedan broj talijanskih naziva jela registriranih u *Blagu* poznat je i danas primorskim i otočkim govorima, zatim dubrovačkom govoru i dubrovačkim piscima, pa možemo pretpostaviti da ih je Mikalja iz tih izvora i preuzeo. Ima, pak, talijanizama koji su prvi put potvrđeni u Mikalje, a poslije ih nalazimo i u jeziku pisaca i u rječnicima dopreporodnih leksikografa: Della Belle, Stullija, Voltigija, Belostenca, Jambrešića, zatim u 19.st. u Šuleka i Vuka. Za te nazive nije lako ni jednostavno utvrditi kako su dospjeli u Mikaljin rječnik.

Skupinu leksema prisutnih u govorima i u starijih pisaca čini sljedeći popis: *beskot* (Kašić, *beškot*), *lasanje* (Držić), *oblija* (Krk), *priganica* (Držić), *pršutak* (prošireno), *prikla* (Nalješković, Držić, Dubrovnik), *pršurata* (Grohote, Poljice), *salamura* (Dubrovnik, Krk), *salsa* (Krk). Ti su nazivi danas poznati i izvan primorskoga pojasa, što je posljedica preuzimanja prehrambenih navika iz drugih sredina, preseljenja, razvoja turizma i drugih socio-kulturnih prilika. Naravno da ih nalazimo i u dopreporodnih leksikografa, ali za njih ne možemo uzeti Mikaljin rječnik kao jedini izvor, pa su s toga gledišta manje značajni od sljedećega popisa. Približan je broj talijanizama prvi put zabilježenih u Mikalje, od kojega su ih preuzimali mlađi leksikografi: *bržolica* (Belostenec), *hrstula* (Stulli), *kavijar* (Bella, Belostenec, Stulli, Jambrešić), *mustarda* (Belostenec, Jambrešić, Voltigi, Šulek), *skanatica*

(samo Mikalja), *torta* (danas rašireno, Belostenec, Vuk, Iveković), *žaladija*, *želatina* (sa značenjem *hladetina* samo Mikalja). I za taj popis ne bismo mogli reći da je sasvim nepoznat suvremenim govornicima, premda se pri identifikaciji jela ne bi slagala Mikaljina definicija sa suvremenom (v. dalje).

Od ostalih tuđica valja istaknuti turcizme: *jerište* (vrsta rezanaca; Stulli, Vuk), *pita* (prvi put potvrđeno upravo u Mikalje, zatim zabilježeno u Kavanjina, Belostenca, Stullija, Vuka), *pastrma* (suha ovčetina; Bella, Stulli, Vuk, bosanski i dubrovački govor), *pečket* (dvopek; nije zabilježio ARj, pa nema podataka o uporabi). Navedene lekseme, osim *pastrma*, nije zabilježio Stahovski u članku o Mikaljinim turcizmima (Stachovskij 1965: 207). Jedini mogući izvor turcizama za Mikalju je bio dodir s bosanskim govornicima, bilo u vrijeme boravka u Bosni i Dubrovniku, bilo s pripadnicima bosanske kolonije obrtnika i trgovaca u Temišvaru. Iako ne spada u nazive jela nego pića, treba reći da Mikalja zna i za turcizam *rakija*, prisutan u hrvatskom još od 16.st. Ako promotrimo značenja naziva turskoga podrijetla, dobit ćemo sliku prehrambenih navika ljudi s turskoga područja, najvjerojatnije iz Bosne, gdje i danas prevladavaju upravo navedena jela: *pita*, *sušena ovčetina*, *rezanci*, a za putovanje *dvopek*, u tom području zvan i *peksimet*. *Rakija* je obvezatna uz svako jelo, pa je to Mikalja držao nužnim zabilježiti. Na tom se popisu turcizama najbolje vidi kako naziv jela odražava izvanjezičnu stvarnost i kako to nazivlje zaista spada u civilizacijski leksik. Iako ne znači naziv jela nego začim, treba navesti da Mikalja ima kao natuknicu turcizam *karanfil* (objašnjenu sinonimom *specija*), što nije zabilježio ARj s tim značenjem, već samo uz natuknicu *karanfilić* navodi značenje začina i ilustrira potvrdama iz suvremenoga jezika i iz Vuka (Stachovskij 1965: 205).

Iz češkoga jezika morao bi biti naziv *smetana*, u sinonimskom nizu sa *smetena*, *mlijeko novo*, što ima samo Mikalja, a od njega ga preuzima Stulli. *Jelito* sa sinonimom *divenica* podrijetlom je praslavensko i prvotno znači *crijevo*, a sa značenjem *djevenica* javlja se u češkom i poljskom jeziku. Stulli je preuzeo tu riječ, naznačivši Mikaljin rječnik kao izvor, a poslije njega se ni u jednom rječniku više ne pojavljuje. Štrekelj u svojem članku o češkim i poljskim riječima u Mikaljinu **Blagu** ne bilježi ni *smetana* ni *jelito*, premda obje riječi prepoznajemo kao bohemizme (Štrekelj 1910: 198-200). I njihovo je podrijetlo lako

odredivo činjenicom iz Mikaljina životopisa: boravkom u slovačkoj Trnavi.

Leksem *kvas* sa značenjem *kvasac* u hrvatskom je poznat još od davnina i registrira ga i Vrančić. Mikalja, pak, osim toga značenja ima i leksem *kvas* sa značenjem *piće*, što se vidi iz dodanoga sinonima *pivo*, a što mora biti rusizam. Nijedan drugi pisac niti leksikograf nema toga značenja riječi *kvas*. Štrekelj *kvas* (=pivo) navodi među poljskim rječima Mikaljina **Blaga** (Štrekelj 1910: 200). Navedeni slavenizmi upućuju na zaključak da je Mikalja i za vrijeme svojih putovanja i misijskih poslanstava prikupljao građu za rječnik, i to iz živih govora i u svakodnevnim životnim situacijama.

Od stranih riječi treba još spomenuti grecizam *mirodija* sa značenjem *peršun*, što se prvi put javlja u Mikalje, a onda i u Belle, Stullija i Voltigija. Grecizam *oriz* (=riža, u natuknici *obrok svaren na jusi kako ti zeli al oriz*, tal. *menestra*) poslije prve potvrde u Mikalje imaju Bella, Stulli i Vuk.

Najzanimljiviji je svakako popis hrvatskih naziva jela, dodataka jelima ili začina, koji su prvi put zabilježeni u Mikaljinu **Blagu**, a kasnije ih nalazimo i u rječnicima i u jeziku pisaca, pa i u kulinarskim priručnicima, te u razgovornom i književnom jeziku.

Na tom popisu bilježimo: **cvrća, gibanica, hladnetina, krvavica, *lučina, nadjevenica, *obrok (tal. menestra), oslačica, papica, paprenjak, pečenica, praščevina, slačica, slastje, uštipak, volovina, *zakar, zaoblica, zelenjak*. Zvezdicom označene riječi Mikaljini su hapaxi, nezabilježeni izvan njegova rječnika, nisu dalje preuzimani, a ne raspolažemo ni podacima o eventualnoj uporabi u suvremenim govorima. Popis narodnih naziva inicira razmatranja o izvorima iz kojih je Mikalja crpio građu za svoj rječnik, kao i problem nastanka pojedinih novotvora.

Neki nazivi su dospjeli u Mikaljin rječnik nesumnjivo iz narodnih govora, jer i tvorbeno i po proširenosti u suvremenim govorima svjedoče o znatnijoj starosti nego što je njihova prva potvrda. Mislim da među takve pripadaju: *hladnetina, krvavica, gibanica, pečenica, prisnac, slačica, uštipak, zaoblica*.

Tvorbe *pridjev + nast.-jak (papren+jak; zelen+jak)* obično znače nositelja svojstva označenoga pridjevom, pa je taj model iskorišten za imenovanje kruha začinjena paprom ili tijesta umiješana sa zeljem. Narodni govori znaju za takve tvorbe pri imenovanju jela, npr. *salenjak*,

kukuruznjak, te je vjerojatno da su nazivi *paprenjak* i *zelenjak* u Mikalje podrijetlom iz narodnih govora, ili pak napravljeni prema tom modelu, ako s dosta hrabrosti pretpostavimo da im je u konkretnim slučajevima autor sam Mikalja. Danas se u Bosni za tijesto napravljeno sa špinatom kaže *zeljanik* i *zelenjak*, dok je naziv *paprenjak* poznat nizu suvremenih otočkih i primorskih govora, ali ne za kruh nego za kolač s medom i začinima. Leksem *paprenjak* poznaju i kajkavski govornici.

Volovina i *prašćevina* također nisu neobične kao tvorbeni modeli, pa i za njih pretpostavljamo kao izvor narodne govore.

Slastje u značenju *slastica* (s talijanskim ekvivalentom *confettioni*) moralo bi, međutim, biti Mikaljin novotvor, koji se ni njemu samom nije učinio dovoljno jasan pa ga objašnjava u sinonimskom nizu sa *stvari slatke, cakara*. Tvorbeno i značenjski je *slastje* sukladno sa suvremenim likom *slastica*, kojim se, kao i sinonimom *slatkiš*, imenuje slatko jelo uopće, bez posebnoga označavanja *kolač, bombon, keks, čokolada* i sl. Imajući to na umu, možemo reći da je Mikaljin novotvor bio uspješan ekvivalent talijanskom *confettioni*. Akademijin Rječnik registrira *slasće*, međutim nema potvrdu iz Mikaljina **Blaga**, već samo iz Belle, Stullija, Voltigija i Belostenca, te jedan primjer iz Kanižlića, što mi i daje naslutiti da bi *slastje* bilo Mikaljina tvorba.

Lučina dolazi kao sinonim uz *hladnetina* i nije potvrđena nigdje izvan Mikaljina rječnika, pa bi se moglo pretpostaviti da je Mikalja sam stvorio tu riječ na osnovi znanja o tome kako se hlad(n)etina pravi: iskuhavanjem i hlađenjem, dakle lučenjem viška vode iz gusto ukuhane juhe. *Lučina* bi, ako prihvatimo navedeno tumačenje, bila jedna vrsta pučke etimologije kojoj je autor sam Mikalja. U srijemskim govorima sa istim se značenjem pojavljuje leksem *lučenje*, što Skok dovodi u vezu sa *slučiti*. Na trenutak se Mikaljinim novotvorom može učiniti i naziv *hladnetina*, budući da su sve potvrde mlađe od **Blaga**. Međutim, današnji podravski govori poznaju taj naziv, nasuprot nazivu *hladnetina*, uobičajenom u posavskim, prigrorskim i zagorskim govorima, pa i u standardnom jeziku, što omogućuje zaključak da je leksem *hladnetina* Mikalja preuzeo iz kojega organskoga govora. Među Mikaljine novotvore spada i *nadivenica* prema starom, zasvjedočenom još u 16.st. - *djevenica, divenica*.

Akademijin Rječnik za *obrok* s potvrdom iz Mikaljina **Blaga** daje samo objašnjenje *smok*, ali nema značenje koje smo registrirali u

gornjem popisu. Nazivu *obrok svaren na jusi kako ti zel'je al oriz* dodaje Mikalja u talijanskom stupcu *menestra*, a u latinskom *pulmentarius cibus* (začinjeno jelo). U tom je slučaju došlo do prenošenja značenja s općeg na posebno, pa je *obrok* u značenju hrana postao naziv određenog jela. Nepotpunost novoga značenja razriješio je Mikalja opisujući da se radi o juhi od zeleni ili riže, pa bismo mogli pretpostaviti da je Mikalja morao zapravo prevesti talijansko *menestra* i kako nije nalazio hrvatsku istovrijednicu, poslužio se dodavanjem opisa (*svaren na jusi...*) uz već poznatu riječ - *obrok*. I njegov latinski ekvivalent nije naziv nego opis, što također omogućava zaključak da je ishodišna riječ bila talijanska.

Tu je došlo do promjene značenja kao i u suvremenom nazivu *varivo*. Prvotno značenje riječi *varivo* je ono što se kuha, vari, a danas je to kuhano povrće u obliku juhe s dodacima.

Do sada smo promatrali lijevi, ulazni stupac Mikaljinog *Blaga*, gdje se nalaze hrvatske natuknice. Međutim, odnosi tipa *obrok - menestra* traže raščlambu problema istoznačnica i istovrijednica u kategoriji specifičnoga leksika, odnosno suodnos lijevog i desnih (talijanskoga i latinskoga) stupaca rječnika. Opći leksik uglavnom ne predstavlja poseban problem pri pronalasku kontrastivnoga korespondenta, pa se ni ne postavlja pitanje smjera u kojem se Mikalja kretao: da li je imao hrvatsku riječ, pa joj pripisivao talijanski i latinski ekvivalent, ili je išao u suprotnom smjeru. U oblasti specifičnoga leksika kao što je konkretno kulinarsko nazivlje, koje u jezik stiže izvanjezičnim posuđivanjem i često je odraz i izvanjezičnih okolnosti, usklađivanje natuknice u polazišnom jeziku s istovrijednicom u odredišnom pokazuje se kao težak problem. U Mikaljinu slučaju tu se i počinje nametati pitanje smjera kojim je nastajao rječnik. Zamršeni suodnosi u nazivima jela navode na pomisao da je Mikalja jednom tražio ekvivalent talijanskoj polazišnoj riječi, katkad tuđici, a katkad je polazišna riječ bio hrvatski pučki naziv.

Mikalja u svojim sinonimskim nizovima provodi različite kombinacije. Na prvom mjestu može stajati naziv poznat primorskim govorima, najčešće posuđenica iz talijanskoga, koju onda u sinonimskom nizu tumači riječju s drugog područja. Primjer za to su: *želatina*, *hladnetina*; *salamura*, *raso*; *hrstule*, *ušticipci*; *lazanje*, *jerište*; *bržolica*, *pečenica*. U paru mogu stajati i dvije narodne riječi: *krvavica*, *divenica*; *nadivenica*, *divenica*, što je u ukupnom broju

primjera rjeđe. Rijetko su oba člana sinonimskoga niza tuđice, kao u primjeru: *prikla*, *pršurata*. Zanimljivo je da kao sinonime daje *kruh*, *hlib*.

Uz tuđicu može stajati Mikaljin novotvor, obično onda kad ne postoji hrvatski naziv ili ga Mikalja ne poznaje: *salsa*, *oslačica*; *priganica*, *cvrća*. (*Oslačica* je prema Akademijinu Rječniku s prvom potvrdom iz *Blaga*, kao i *cvrća* sa značenjem *jelo od jaja*, što prema istom Rječniku također ima samo Mikalja, te to navodi na pomisao o Mikaljinu tvoraštvu. Sličnost s narodnim *cvrtje/cvrće* i *slačica* govori o modelu prema kojemu je Mikalja tvorio nove riječi.)

Međutim, katkad sinonimski niz pokazuje da Mikalja ne uspijeva zapravo protumačiti tuđicu talijanskoga podrijetla. U nizu *torta*, *prisnac*, *gibanica* prema tal. *torta* i lat. *panis testaceus*, *panis aropticus*, *pulmentum testaceum*, *streplita* vidimo da su spojeni nazivi različitih jela i da se ne može govoriti o istoznačnicama u hrvatskom stupcu ni njihovim istovrijednicama u odredišnim jezicima. Budući da se tal. *torta* može shvatiti i kao torta u današnjem smislu i kao okrugli kolač uopće, što je prvotno značenje, nikako ne mogu kao istoznačnice doći *prisnac* i *gibanica*. Kod natuknice *prisnac*, *prjesnac*, što je naziv tipično narodnoga kolača, Mikalja opet daje talijansko *torta* i lat. *libum*. Po jednoj definiciji *libum* je kolač pečen u ulju i prelišen medom, opisuje se i kao vrsta medenjaka, a to *prisnac* nije. *Prisnac* je vrsta kolača bez kvasca, definira ga odsustvo znaka - nije "digano" tijesto. Znači, kad je pošao od narodnoga naziva, nije uspio naći talijanski i latinski adekvat. Kad je pošao od posuđenice *torta*, nije točno naveo hrvatske sinonime.

Da kod riječi *prisnac* Mikalja polazi od narodnog naziva i traži talijanski i latinski ekvivalent, očividno je kod višečlanih naziva (sintagmi) s riječju *prisnac*. Tako se prema *prisnac od sira* pojavljuje u tal. stupcu *torta di casejo*, u lat. *libum*; što djelomično stoji ako znamo da se kao jedno od značenja riječi *libum* pojavljuje: kolač od ribanog sira, jaja, ulja i brašna. *Prisnac od mesa* ima prema sebi *pasticejo*, *torta di carne*, a lat. *artocreas*; *prisnac od zel'ja*, *zelenjak* je tumačen kao *torta con herba*, lat. *moretum*. Znamo li da *moretum* znači vrstu salate, to nikako ne može biti ekvivalent nazivu zelenjak, a *artocreas* definiran kao jelo od kruha i mesa možda s izvjesnim dopunama i možemo shvatiti kao značenje *prisnac od mesa*.

Turcizam *pastrma* Mikalja tumači definicijom *meso slano*, što je

djelomično točno, jer izostaje oznaka vrste mesa i napomena da je sušeno, a na talijanskom je to prevedeno kao *carne salata* (meso slano), u latinskom: *caro salita, conditanea, moriatica* (meso slano, začinjeno). Natuknica *kavijar*, s objašnjenjem *ikra od ribe slana* protumačena je točno talijanskim *caviale* (tal.), odnosno netočno latinskim *garum*. *Garum* znači umak napravljen od sitnih slanah ribica.

Staroj prilagođenici *kuljen*, potvrđenoj još od 15. stoljeća, Mikalja u talijanskom stupcu dodaje *mortadella*, a u lat. *fartum* (=nadjev), *farcinea* (=najbliže značenju djevenica), *tomacula* (=mesnata kobasica, djevenica). Brojnost naziva u latinskom stupcu upravo ilustrira napor pri traženju istovrijednice.

Još je očividniji primjer takva djelomično uspjeta tumačenja niz **oblija**, *pita*, *pogača* s tal. *focaccja*, *pizza* i lat. *placenta*. *Oblija* kao talijanizam traži prema Mikaljinim načelima uza se narodnu riječ. Sasvim je jasno da se *oblija* ne može opisati ni kao *pogača* ni kao *pita*, jer je to neka vrsta lepinje, pa bi možda bilo moguće povezati *oblija* i tal. *pizza*, a sasvim je točno *oblija* - *focaccja* kad ta talijanska riječ zači *lepinja*. Još manje navedenim hrvatskim riječima odgovara lat. *placenta*, koje ima isključivo značenje kolač. Promotrimo li sad čitav natuknički članak: **oblija**, *pita*, *pogača*.// *Focaccja*, *pizza*.// *Placenta*, vidimo samo djelomično slaganje lijeve i desne strane. *Oblija* se može uzeti istoznačno s *pizza* i djelomično s *focaccja*, *pogača* jest jedno od značenja riječi *focaccja*, a *pita* je tu sasvim zalutali naziv. Latinsko *placenta* s teškom mukom da se može održati. Ta se nepreciznost još bolje vidi kad kao natuknica funkcionira **pogača** ili **pita**, uz druge dvije riječi kao sinonime, gdje je onda *oblija* apsolutno neprimjereno upotrijebljeno.

Ima, naravno, primjera kad se talijanski (i latinski) naziv značenjski podudaraju s hrvatskim nazivom: na primjer prema tal. *gelatina* dolaze čak četiri mogućnosti: *želatina*, *žaladija*, *hladnetina* i *lučina*, ali sve sa značenjem koje ima i tal. naziv.

Ili kod *salsa*, *oslačica* dolazi tal. *salsa intingolo* kao odgovarajući ekvivalent.

Moglo bi se zaključiti da natuknice tuđice, primljene iz talijanskoga, Mikalja točno tumači, odnosno da postoji sukladnost između talijanskoga i hrvatskoga naziva. Nazivima orijentalnoga podrijetla ili izvornim hrvatskim nazivima Mikalja ne uspijeva svaki put naći istovrijednicu u talijanskom i latinskom jeziku. Jednostavno kad

god je natuknica specifična, naziv nacionalnoga jela, kad se naziv pojavljuje vezan za nacionalno jelo poteklo s hrvatskoga ili uopće netalijanskoga područja, Mikalja ne može naći ekvivalent jer on najčešće ni ne postoji. Razlika koja postoji u realitetima, u tome poznaje li jedna sredina određeno jelo ili ne poznaje, pa prema tome ima li ili nema naziv za njega, odražava se onda i na rječničkoj građi, odnosno naziv postaje bezekvivalentna riječ. Naravno da klasični latinski, pa ni srednjovjekovni nemaju u svom fondu nazive za jela koja su nastala izvan latinskoga civilizacijskoga kruga ili čak u novije vrijeme i u svezi s određenim povijesnim kretanjima. Ako je *pita* došla u naše krajeve kao jelo u 15.st. s Turcima, onda će taj naziv biti u odnosu na talijanski i latinski jezik bezekvivalentna riječ. Tada Mikalja pribjegava ili opisu ili pak izboru riječi približno istoga ili sličnoga značenja. Taj problem zanimljivo ilustrira riječ posredno vezana za jelo i kuhinju, turcizam *sinija*. *Sinija* je vrsta niskoga prenosivog okruglog stola s kojega se jelo sjedeći na podu, prema istočnjačkom običaju, na njemu se moglo mijesiti tijesto, a zadržao se u Bosni i do danas, posebno u selima. Naravno da Mikalja ne može za to pronaći talijanski ekvivalent, pa *siniju* opisuje ovako: *Tondo grande in luogo di tavola da mangiare, lat. mensa*.

Taj podatak govori o Mikaljinu načinu skupljanja građe za rječnik. Postoji petpostavka da je Mikalja radio rječnik polazeći od nekoga talijanskoga rječnika ili popisa riječi, kojemu je onda tražio hrvatske istovrijednice (Bockholt 1990: 426). U znatnom broju leksema općega leksika, pa i u nekim nazivima struka ta se pretpostavka može potvrditi. No kod nekih grupa nazivlja ili u civilizacijskom leksiku to nije uvijek slučaj, jer je očito da jedan broj leksema ulazi u **Blago** neposrednim Mikaljinim zahvatom - unošenjem građe skupljene iz jezika pisaca ili iz narodnih govora.

Uočeno je već da jedan broj leksema dugujemo Mikaljinu druženju s Kašićevim prijevodom **Biblije**, očevidan je utjecaj dubrovačkih pisaca i dubrovačkoga razgovornoga jezika, utvrđen je utjecaj slavenskih jezika, prvenstveno češkoga i poljskoga s kojim je Mikalja bio u dodiru, ali proučavanje bilo koje skupine posebnoga leksika otkrije uvijek Mikaljino zahvatanje u hrvatski pučki leksik (Gabrić 1997: 37-49). Proučavanje medicinskoga nazivlja otkrilo je bogatstvo narodnih naziva bolesti zabilježenih u Mikaljinu **Blagu**, bilo da ih je usvojio iz jezika pisaca, bilo iz narodnih govora (Gabrić 1998: 81-90). Isti je rezultat dala i raščlamba

naziva jela. Narodni govori se i tu pojavljuju kao izvor, i to ne samo dalmatinski ili dubrovački, već i bosanski govori, pa i inojezične zajednice.

Možemo stoga zaključiti da bi raščlambu leksičkoga fonda Mikaljina **Blaga** trebalo provoditi po skupinama specifičkoga leksika. Svaka od posebnih skupina vezana je za određeno područje ljudske djelatnosti, uvjetovana izvanjezičnim čimbenicima i upravo stoga pogodna za određivanje mogućih izvora, kao i za objašnjenje specifičnih leksikografskih postupaka primijenjenih u tom iznimno važnom rječniku. Te su nam spoznaje važne ako želimo vidjeti što je u Mikaljinu **Blagu** pripadalo "jeziku bosanskom", što je dugovao primorskim govorima, čakavskim i štokavskim, jer se od Rešetarova vremena provlači i ponavlja tvrdnja da je Mikalja pisao jezikom bosanskim, a rječničko mu blago potječe iz primorskih čakavsko-štokavskih govora. Rešetar je svoju tvrdnju iznio nakon panoramskoga pogleda na Mikaljin rječnik, a tek proučavanje leksičkoga izbora, specijalnoga leksika i nazivlja može dopuniti njegove rezultate i u mnogo čemu ih korigirati (Rešetar 1912; 468). U tom smislu se Mikaljino **Blago jezika slovinskoga** nudi svojim izučavateljima.

LITERATURA

- Bockholt, V. 1990: *Sprachmaterialkonzeptionen und ihre Realisierung in der kroatischen und serbischen Lexikographie*, Die Blaue Eule, Essen.
- Gabrić-Bagarić, D. 1997: Kašićeva rukopisna *Biblija* i *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 22, 37-49.
- Gabrić - Bagarić, D. 1998: Nazivi bolesti u rječniku *Blago jezika slovinskoga* Jakova Mikalje, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, 32. str. 81-90.
- Jernej, J. 1955: Podrijetlo Jakova Mikalje, *Radovi Filozofskoga fakulteta u Zagrebu* 1, 177-181.
- Meštrović, Z. i Vajs, N. 1995: "Blago jezika slovinskoga" Jakova Mikalje - jedan od leksikografskih izvora za "Lexicon latino-illyricum" Pavla Vitezovića, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21, 139-155.

- Putanec, V. 1985: Prijedlozi Jakova Mikalje za reformu grafije u hrvatskoj latinici, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 7/1, 199-212.
- Putanec, V. 1982/83: Raritet "Bogoljubno razmišljanje od Očenaša" (Požun 1642) Jakova Mikalje, *Rasprave Zavoda za jezik IFF* 8-9, 127-195.
- Rešetar, M. 1912: Micaglia und sein Wörterbuch, *Archiv für slavische Philologie* 33, 467-472.
- Stachovskij, S. 1965: Turcizmy v slovare Ja. Mikali, *Etimologia* 1965, 196-210.
- Štrekelj, K. 1910: Čechische und polnische Wörter in Mikaljas Wörterbuch, *Archiv für slavische Philologie* 31, 194-202.
- Tuksar, S. 1980: Hrvatska glazbena terminologija u "Blagu jezika slovenskoga" (1649-1651) Jakova Mikalje, *Arti musices* 11, 5-35.
- Vanino, M. 1933: Leksikograf Jakov Mikalja, *Vrela i prinosi* 2, 1-43.
- Vončina, J. 1992: Jakov Mikalja u povijesti hrvatskoga književnoga jezika, *Fluminensia* 4/2, 59-66.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, I-XXIII, Zagreb, kratica ARj.*
- Skok, P. 1971/74: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I-IV, JAZU, Zagreb.*

FOOD NAMES IN THE DICTIONARY BY JAKOV MIKALJA

Summary

Food names like egotisms have a special status in a dictionary, regarding lexical analysis and choice of linguistic equivalents. The origin of particular names for food and drinks creates a special problem, which is of equal importance for loan and indigenous words, as it always indicates the author's sources and his way of collecting dictionary corpus. The correlation between an entry in the starting language and its equivalent in the coming language, is the result of author's knowledge of civilisational peculiarities of a linguistic area as well as the reflection of his effort to give successful and accurate interpretation in the assigned language - if it is about non-equivalent words.

key words: civilizational lexis, equivalent, name, non-equivalent word, the origin of a name

ključne riječi: bezekvivalentna riječ, civilizacijski leksik, istovrijednica, naziv, podrijetlo naziva